

Ličnost i bezličnost srpskog glagola trebati: Avanture teorijske lingvistike u prenormiranom domenu

Marko Simonović, Universiteit Utrecht

Boban Arsenijević, Univerzitet u Nišu

1. Kome treba trebati?

Teorijski lingvista koji se bavi fenomenima u srpskohrvatskom jeziku u principu može računati na relativnu jednostavnost razdvajanja lingvističke kompetencija izvornih govornika (o kojoj se takođe govori kao o *implicitnoj normi*) od uticaja preskriptivnih intervencija (tj. *eksplicitne norme*). Ovo je osobito slučaj na području Srbije, gde je nakon promene imena zvaničnog jezika iz srpskohrvatskog u srpski korpusno planiranje jezika bilo minimalno. Eksplicitna norma dakle uglavnom ne zalazi u domene pokrivene implicitnom normom na invazivan način, ili kada to čini, većina govornika nije svesna intervencije, pa je stoga kompetencija govornika u izvesnom smislu “zaštićena”. Tako na primer rezultati preskriptivnog (i sistemskog) pravila da svi akcenti na neinicijalnim slogovima moraju biti uzlazni, kao akcenti u rečima tipa *kalàdont* i *poljoprìvreda* (prema uopštenom *kaladönt* i *poljoprìvreda*), za ogromnu većinu govornika ne predstavljaju ciljne oblike, bilo zbog nepostojanja svesti o ovom aspektu norme ili zbog neprihvatanja ovog aspekta norme.

Glagol *trebati* (za opšti pregled upotrebe, vidi Kordić 2002, za dopunu modalnog *trebati*, vidi Đukanović 1994) predstavlja uočljivi izuzetak od ove pravilnosti u bar 3 aspekta.

1) Normativna intervencija je u ovom domenu uticala na metalingvističku svest govorne zajednice: većina govornika ima jasnu svest da većina govornika koristi glagol *trebati* “pogrešno”. U tom smislu je korisno napraviti konceptualnu razliku između *eksplicitne norme*, koja je definisana preskriptivnim intervencijama i ne mora nužno dopreti do govorne zajednice ili biti prihvaćena, i *internalizovane norme*, koja je definisana svesću govornika o tome da se u određenom domenu često “greši” kao i indikacijama o tome šta je “pravilno” i “nepravilno”, i kako “ispraviti” ovo drugo.

2) Norma je u jasnoj tenziji sa oblicima koje govornici spontano proizvode i nije do kraja jasno da li postoje izvorni govornici koji spontano proizvode sve standardne oblike i samo standardne oblike (vidi 2.3.). Štaviše, nije do kraja jasno šta jesu standardni oblici, te se tako u nekim kontekstima normativna intervencija svodi na “ispravljanje” rečenica koje (svi) govornici spontano proizvode tamo gde je “ispravljanje” moguće (3.).

3) Kako su standardni oblici u nekim kontekstima teško izvodivi (od onoga što izgleda predstavlja uopšteni uzus), norma u nekim slučajevima uzmiče (Klajn 2004). Još značajnije, u okviru zajednice srpskih lingvista postoji značajna tradicija zahteva za revizijom norme (vidi npr. Tanasić 1995-6, Klikovac 2012) u kojima se koriste argumenti koji se tiču *implicitne norme*.

Ova situacija glagol *trebati* čini zanimljivim za teorijsku lingvistiku kako u smislu potrebe za adekvatnim naučnim aparatom da bi se opisala njegova sadašnja “prenormirana” realnost, tako i kao vredni indikator nekih odlika modalnih glagola koje “prenormirano” *trebati* pokazuje. Naš cilj je

u tom smislu dvojak:

- 1) Modelovanje ponašanja glagola *trebati* uz krucijalno dodavanje Bezličnog filtera modelu kompetencije savremenih srbijanskih govornika. Ovaj filter, koji je u potpunosti orijentisan na oblik i zamenjuje sve lične oblike njihovim bezličnim verzijama, objašnjava i tzv. “hibridne” oblike (npr. *ja bih trebalo da idem*), koji se javljaju samo kod ovog glagola kao i niz konstrukcija u kojima se javlja samo ovaj glagol (*ljudi koji bi trebalo da dođu*).
- 2) Pozicioniranje glagola *trebati* u sintaksi i semantici modalnih glagola i evaluacija nekih od lingvističkih tendencija koje se navode kao argumenti za prihvatljivost oblika koji izgledaju kao rezultat primene Bezličnog filtera.

Ostatak ovog rada je strukturiran na sledeći način. Odeljak 2 donosi pregled normativnih zahteva vezanih za upotrebu glagola *trebati*, kao i klasifikaciju oblika koje norma isključuje. Među njima će se naći i oblici koji su karakteristični samo za ovaj glagol (vidi gore). Da bismo pokazali formalni model operacije kojom ovi oblici nastaju, u odeljku 3 predstavljamo *bezlični filter*, operaciju kojom se lični oblici transformišu u bezlične, koji se koristi samo za ovaj glagol i samo kao rezultat internalizovane norme. Ovaj filter sistemski zamenjuje lične oblike bezličnim, proizvodeći rezultate koji nisu uvek zadovoljavajući za preskriptivne lingviste. Zato su predloženi drugi filteri i, konačno, revizija norme. Mi ovu diskusiju koristimo kao pozadinu za formalnu analizu modalnih konstrukcija u srpskom, koju razvijamo u 4. odeljku, u kojem po najvažnijim semantičkim i sintaksičkim parametrima razmatramo bliskost glagola *trebati* čistim modalima *moći* i *morati*, odnosno leksički obogaćenom deontičkom *valjati*, i pokazujemo da je on u velikoj meri napustio potonji tip ponašanja i priklonio se prvom. Diskusija ujedno ukazuje na neke mehanizme koji su inicirali i izneli ovu promenu.

2. Normativni tretman modala *trebati*

Kako je već napomenuto u prethodnom odeljku, norma je u slučaju glagola *trebati* neobično poznata govornoj zajednici, iako ne uvek u obliku u kome je zamišljena. Tako Klajn (2004) piše “Svaki pismeni čovek poznato je (u teoriji, doduše, znatno više nego u praksi) da se glagol *trebati* mora upotrebljavati kao bezličan, dakle samo u oblicima 3. lica jednine (*treba*, *trebalo je*, *trebaće*, *trebalo bi*).” Ova norma je, kao što ćemo videti, već u Klajnovom tekstu relativizovana na neke od upotreba glagola *trebati*, ali i na kontekste u kojima je sprovodiva. Ipak, ono što je postalo implicitna norma za većinu govornika jeste upravo sadržaj citirane rečenice: da su lični oblici glagola *trebati* isključeni tj. “nepravilni”. U ovom odeljku ćemo razmotriti šta to znači za modalno *trebati*, ograničavajući pažnju na oblike koji se eksplicitnom normom obeležavaju kao standardni i obrasce koji se predlažu za ispravljanje nestandardnih oblika (za detaljan pregled normativnih formulacija i diskusija o primenjivosti norme vidi Klikovac 2012), te sagledati obim i domet ove normativne intervencije.

2.1. Šta je propisano

Zajednički imenilac normativnih intervencija se može sumirati kroz dva generalna zahteva, koje

ćemo ilustrovati citatima iz dveju standardnih gramatika.

(1) Modalni glagol *trebati* nikad ne može biti korišćen u ličnim oblicima.

[.. Kad je *trebati* glagol nepotpunog značenja, onda se on upotrebljava bezlično, samo u obliku 3. l. jednine, ma u kome licu i broju bio glagol koji ga dopunjava: *Treba* (a ne *trebate*) da se založite na poslu. - Ti *treba* (a ne *trebaš*) da dođeš. - *Treba* (a ne *trebate*) da podignete bedem da biste obezbedili svoj grad od poplave itd. (Stevanović 1986:348)

(2) Modalni glagol *trebati* nikada može imati dopunu u infinitivu ako je subjekat izrečen ili izreciv.

Tako u odeljku o infinitivizaciji, Barić et al. (1997) navode:

“Glagoli htijenja *trebati* i *valjati* kojima se izriče neko ograničenje njegovu ostvarivanju upotrebljavaju se bezlično. Izrična se rečenica uz njih preoblikuje u infinitiv samo ako joj je subjekt jednak subjektu glavne, tj. ako je i u njoj glagol bezličan.” (Barić et al. 1997, 576)

Uz ovo pravilo se od oblika navode rečenice u (a) za koje se ističe da su transformacije rečenica u (b).

(a) Prije svanuća treba sakriti pušku. (M.Božić) - Treba, dakle, usnuti, treba usnuti. (R. Marinković)

(b) Prije svanuća treba da se sakrije puška. Treba, dakle, da se usne, treba da se usne.

Na ovom mestu je značajno razmotriti dve bitne karakteristike normativnog statusa glagola *trebati*. Prva su srpsko-hrvatske razlike, koje obeležavaju dobar deo normativnih diskursa, što ima za rezultat rasprostranjeno uverenje da ova normativna intervencija nije karakteristična za hrvatski standard niti za hrvatsku normativnu tradiciju (2.2). Drugo je pitanje postojanja govornika koji “prirodno” koriste modalno *trebati* na normom propisan način (2.3).

2.2. *Treba da* kao srpski normativni fenomen

Diskusija glagola *trebati* u srbijanskim izvorima, kako u srpskohrvatskoj, tako i u srpskoj fazi, obeležena je dobrim delom idejom da lična upotreba modalnog *trebati* ima jako uporište u hrvatskom uzusu. Tako Stevanović govoreći o ličnim oblicima navodi:

“Ovakva je upotreba, rekosmo, obična i rasprostranjena u govornom jeziku većine naših gradova podjednako u svim oblastima srpskohrvatskog jezika. A kod pisaca je češće srećemo u hrvatskim kulturnim centrima nego u srpskim. I to, za čudo, ne samo kad se za njegovim ličnim oblikom oseća potreba, da bi s njim kao dopunom mogao biti upotrebljen infinitiv, nego i kad je i dopuna u ličnom glagolskom obliku, tj. u prezentu. (1979: 604)”

Tako, i u srpskoj fazi, Komisija za odnose s javnošću i r(j)ešavanje neodložnih pitanja u okviru Odbora za standardizaciju srpskog jezika 1999. konstatuje da "je sada došlo vreme da se, rasterećeni ranijih srpsko-hrvatskih jezičkih zavrzlama, posvetimo odrešitom uređivanju srpskoga jezičkog standarda", te takođe navodi da je u "bolja vremena za standardizaciju srpskoga jezika, ona pre "ujedinjenja" (1918), glagol *trebati* zamenjivan je "normalnim" glagolom *imati*" (Zaključak br. 12).

I na mnogo očiglednije empirijskom nivou se u srpskim lingvističkim izvorima nailazi na "opise" hrvatskog standarda kao potpuno otvorenog za lične oblike modalnog *trebati*. Tako Dražić i Ajdžanović (2010) kao jednu od razlika između srpskog i hrvatskog (bez referenci) navode da "hrvatski standard dupušta ličnu formu ovog glagola", te zaključuju da se u njihovom korpusu novinskih članaka uz *trebati* "potpuno očekivano realizuje infinitiv (npr. [...] *te upozorava da ne trebamo očekivati čudo* [...])" (305).

Ipak, u meri u kojoj postoje razlike među postsrpskohrvatskim standardima u domenu glagola *trebati*, te razlike ne potiču ni od različite eksplicitne norme, a tek nikako od različite normativne tradicije. Tako i Hrvatski jezični portal za ovo značenje navodi primere:

[treba da čekam = valja da čekam (= knjiš. (+ ob. kajkavski) *trebam čekati*); treba da dođem = valja da dođem (= knjiš. (+ ob. kajkavski) *trebam doći*)]

Na tragu svesti o srpsko-hrvatskoj prirodi ove norme, i Klajn (2004), komentarišući činjenicu da se "u hrvatskim tekstovima, naročito poslednjih godina, primećuje sve češća upotreba infinitiva posle *trebati* i tamo gde postoji određen subjekat: "Novinari trebaju brže reagirati na ove pojave", "Možda ste se trebali obratiti liječniku" i slično", te vrši "normiranje na daljinu":

"Mada problemi koji se javljaju samo u hrvatskom ne spadaju u delokrug ovog priručnika, ipak, s obzirom na sintaksu glagola *trebati* kao na opšte srpskohrvatsku pojavu, moramo istaći da su ovakve upotrebe pogrešne. Zato su i hrvatski jezikoslovci (Lj. Jonke, S. Pavešić) svojevremeno savetovali da se taj sklop upotrebljava uz glagol *trebati*, tako su i sami govorili i pisali, a tako čini, na primer, i poznati lingvista dr Radoslav Katičić, koji je u televizijskoj emisiji Razgovori o jeziku (4. IV 1989) rekao: "Norma je ono što treba da bude, a ne ono što jest." Treba da bude, dakle, a ne treba biti." (150)

Ipak, razlika između situacije glagola *trebati* postoji, ali ne u smislu da su eksplicitne norme drastično različite ili pak suprotne, već u internalizovanoj normi: dok se u hrvatskom i bošnjačkom (Dunja Veselinović, l.k.) ne postoji svest govorne zajednice o "nepravilnoj" upotrebi glagola *trebati* i potrebi za "ispravljanjem", dotle je u srpskom standardu upotreba glagola *trebati* postala jedno od osnovnih težišta internalizovane normativnosti, a i jedno od najjačih mesta nesigurnosti govornika. Tako i Klajnova kvalifikacija o "svakom pismenom čoveku" kao i Stevanovićeva konstatacija da je "sasvim poznato da je glagol *trebati* u jednom značenju svome bezličan (94)" danas realnost samo za govornike na koje se odnosi norma srpskog jezika. Ovo za posledicu ima niz fenomena koji su ograničeni na govornike koji "gravitiraju" srpskom standardu, koje opisujemo u sledećem odeljku.

Dakle, ono što je karakteristično za srpski standard (ili bar za njegovu implementaciju u Srbiji) jeste postojanje internalizovanog normativnog obrasca koja se katkad kodira kao pravilo *treba da*, i koji je široko rasprostranjen u govornoj zajednici. To uslovljava razlike koje Dražić i Ajdžanović (2010) uočavaju “na terenu”. Iz ovog razloga i autori u ovom prilogu ograničavaju svoje istraživanje na srbijanski srpskohrvatski koristeći ostale srpskohrvatske varijetete samo tamo gde su korisni za poređenje.

2.3. Bezlično *trebati* kao odlika osnovice standarda

Kako smo videli gore, Klajn karakteriše “sintaksu glagola *trebati* kao opšte srpskohrvatsku pojavu”. Ovde nije do kraja jasno da li je ta pojava činjenica da svi standardi dele isti normativni zahtev ili da uz to postoje i govornici “osnovice standardnog jezika” koji su u ovom smislu uzorni “organski” govornici. Prvo je svakako slučaj jer bezlična upotreba glagola *trebati* je jedna od retkih normativnih crta koje proističu već iz rečničke odrednice u Vukovom rječniku.

2. oportet (ire): treba (ići).

O drugome neke indikacije nudi Stevanović (1979):

“U svakodnevnom govornom jeziku gradskih sredina , pa i u jeziku pisaca glagol *trebati* i kao bezličan upotrebljava se ličnom obliku [...], i onda tamo nema ograničenja upotrebe oblika njegove dopune, nego je sasvim svejedno da li će se upotrebiti, recimo: To *trebate iskati* i To *trebate da ištete*. Ovakva je upotreba, rekosmo, obična i rasprostranjena u govornom jeziku većine naših gradova podjednako u svim oblastima srpskohrvatskog jezika.” (604)

Iako, dakle, ne postoji veće područje u kome je “pravilna” upotreba glagola *trebati* deo implicitne norme, Stevanović insistira na zadržavanju ove normativne karakteristike pozivajući se upravo na postojanje govora u kojima postoji samo bezlično modalno *trebati*.

“Ali i pored toga što tu osobinu srećemo evo i kod vrlo značajnih pisaca, gramatičari joj se, oštro suprotstavljaju. I ukoliko se ona češće sreće u jezičkoj praksi, utoliko joj se više spori književnojezički karakter, ne samo u školskim udžbenicima gramatike nego i u drugim jezičkim priručnicima. I to se ipak čini s razlogom jer se u narodnim govorima štokavskog dijalekta koji čine najužu osnovu književnog jezika glagol *trebati* u značenju *müssen* upotrebljava bezlično. Jedan broj pisaca, i beletrista i naučnika, pa i žurnalista, to drži na umu, možda blagodareći i stalnom insistiranju gramatičara na čuvanju razlike između značenja ovog glagola i na njegovoj upotrebi samo u bezličnom obliku - u značenju o kome ovde govorimo.” (604)

Stevanović ne navodi reference uz ovu konstataciju, te tako ostajemo bez prave adrese za većinu situacija gde nije jasno kako ličnu verziju, dakle, onu koja je polazna (gotovo) svim govornicima, transformisati u bezličnu. Modaliteti ovakvih transformacija tema su sledećeg odeljka.

3. Bezlični filter i “gordo posrtanje”

U ovoj sekciji predstavljamo specifičnosti glagola *trebati* u odnosu na ostale glagole koje su posledica njegove “prenormiranosti”. Prvo predstavljamo bezlični filter, koji je rezultat normativne intervencije (3.1.). Zatim pokazujemo rezultate Bezličnog filtera na korpusu (3.2.) i predstavljamo sadržaj daljih intervencija (filter-na-filter) koje su predložene (3.3.) kao i neke od diskusija koje je ova situacija izazvala (3.4.)

3.1. Bezlični filter

Bezlični filter je obrazac kojim se lični oblici transformišu u bezlične. Ovakav obrazac se može ekstrapolirati iz primera koji smo već citirali iz Stevanovića (1986): Ti *treba* (a ne *trebaš*) da dođeš. Ovaj filter je u izvesnom smislu “ozvaničen” u Klajn (2004), u smislu da Klajn polazi od rečenica sa ličnim *trebati* i traži mogućnosti za uklanjanje ličnih oblika.

Za oblike prezenta ovaj filter u principu proizvodi oblike koji su većini govornika u Srbiji prihvatljivi i neproblematični. Tako rečenice u (3), koje su prezentske verzije problematičnih rečenica iz Klajn (2004), koje ćemo razmatrati u nastavku teksta, za većinu govornika nisu problematične. Mi smo u polazne rečenice dodali i oblike infinitiva, jer uklanjanje ličnih oblika kod govornika koji ovde imaju infinitiv čine upotrebu konstrukcije sa *da* neophodnom da bi se izrazili lice i broj.

(3a) (I ja trebam da dođem/doći →) I ja treba da dođem.

(3b) (Mi ne trebamo da dođemo/doći, ali ipak dolazimo. →) Mi ne treba da dođemo, ali ipak dolazimo.

(3c) (Potvrdili su svi oni koji trebaju da dođu/doći.→) Potvrdili su svi oni koji treba da dođu.

I Klikovac (2012) konstatuje da “obrazovanim govornicima srpskog jezika – onima koji su bili duže podučavani normi – primeri kao što su *Ja treba da idem* ne paraju uši.”

Bezlični filter, međutim, kada je glagol u složenom obliku, proizvodi rečenice koje govornicima nisu uvek prihvatljive. U takvim oblicima filter osim oblika glagola *trebati* menja i oblike pomoćnih glagola. Tako u (4) kao polazne forme u zagradaama navodimo polazne rečenice iz Klajn (2004).

(4a) (I ja bih trebao da dođem. →) ?I ja bi trebalo da dođem.

(4b) (Mi nismo trebali da dođemo, ali ipak smo došli. →) ?Mi nije trebalo da dođemo, ali smo ipak došli.

(4c) (Tu su svi oni koji su trebali da dođu. →) ?Tu su svi oni koji je trebalo da dođu.

Klajn isključuje rezultate koji se ovde dobijaju primenom filtera. Znakovi pitanja u našoj reprezentaciji pokazuju da, za razliku od Klajna, naši konsultanti ni za jednu od ovih rečenica ne postižu konsenzus da je potpuno neprihvatljiva, ali ni da je potpuno prihvatljiva.

Ovo nije jedini filter koji je deo kompetencije govornika. "Hibridni" oblici, pokazuju da postoji još jedna verzija filtera, kojom se izvode oblici koji su takođe deo jezičke prakse, iako se u diskusijama navode samo kao znaci "vrhunca konfuzije" (Klikovac 2012), ili "gordog posrtanja" bezlične upotrebe glagola *trebati* (Zaključak br.12, 1999). Ovaj, *Specijalni bezlični filter* obezličava samo oblike glagola *trebati*, dok ostavlja lične oblike pomoćnih glagola.

(5a) (I ja bih trebao da dođem. →) ??I ja bih trebalo da dođem.

(5b) (Mi nismo trebali da dođemo, ali ipak smo došli. →) ?? Mi nismo trebalo da dođemo, ali smo ipak došli.

(5c) (Tu su svi oni koji su trebali da dođu. →) ??Tu su svi oni koji su trebalo da dođu.

Postojanje ovakvih oblika ukazuje na činjenicu da je reprezentacija normativne instrukcije uglavnom svedena na zabranu određenih oblika, s tim što *Bezlični filter* uzima cele glagolske oblike dok je *Specijalni bezlični filter* osetljiv samo na specifične reči.

3.2. Mali korpusni intermeco - uspešnost filtera

Da bismo proverili koliko je filter u praksi primenljiv i primenjivan, upotrebili smo pretragu na Guglu za oblike trećeg lica množine. Pretraga je izvršena 13. maja 2013. i uzeti su u obzir samo rezultati sa stranica u okviru domena .rs, koje su uz to i registrovane kao stranice na srpskom jeziku.

(6) Tabela 1: Oblici 3. lica množine glagola *trebati* uz lične zamenice

oblik	lični	bezlični filter	specijalni bezlični filter
prezent	(oni trebaju da) 44.600	(oni treba da) 386.000	
potencijal	(oni bi trebali da) 126.000	(oni bi trebalo da) 302.000	
perfekat	(oni su trebali da) 236.000	(oni je trebalo da) 19.200	(oni su trebalo da) 7

Ista pretraga je izvršena za prvo lice jednine, uz dodatan uslov izbacivanja rezultata koji sadrže "i ja", kako bi se izbegli oblici množinske kongruencije (npr. "on i ja treba da se povučemo").

(7) Tabela 2: Oblici 1. lica jednine glagola trebati uz lične zamenice

oblik	lični	bezlični filter	specijalni bezlični filter
prezent	(ja trebam da) 21.100	(ja treba da) 124.000	
potencijal	(ja bi trebao da) 63.000	(ja bi trebalo) 301.000	(ja bih trebalo) 3.050
perfekat	(ja sam trebao da) 49.100	(ja je trebalo da) 3	(ja sam trebalo da) 2

Naša pretraga pokazuje da se u registarski raznovrsnom korpusu oblici koji su rezultat filtera jako dobro drže. Štaviše, osim što su potpuno dominantni u prezentu, oni takođe preovlađuju i u oblicima potencijala (gde treba uočiti da za govornike koji imaju uopšteno “bi” za sve oblike *Bezlični filter* menja samo oblik glagola *trebati*). U perfektu se pak vidi jasan zaokret: ovde lični oblici jasno dominiraju. Ipak, znatan broj “filtriranih” oblika “oni je trebalo da” pokazuje da ne stoji teza izložena u Klikovac (2012), gde se navodi da “niko – čak ni onaj ko kaže *ja / ti / mi / vi / oni treba* – neće reći *ja je trebalo, ti je trebalo, mi je trebalo* itd.”

3.3. Filter na filter i menjanje norme

Kako smo već spomenuli, rezultati Specijalnog bezličnog filtera (*ja bih trebalo da dođem, oni su trebalo da dođu*) nikada se ni ne razmatraju kao potencijalno prihvatljivi u okviru eksplicitne norme. Rezultati *Bezličnog filtera*, s druge strane, u principu se tolerišu (ili preporučuju), osim kada smeta činjenica da nema kongruencije između subjekta i glagola. Pritom su različitim lingvistima različite nekongruentnosti u različitoj meri problematične. To praktično znači da se na rezultate *Bezličnog filtera* sada kod problematičnih oblika mora primeniti novi filter, koji će eliminisati oblike u kojima nema (dovoljno) kongruencije. Vraćajući se na rečenice iz Klajn (2004) i njihove ispravljene verzije, vidimo da ovaj poslednji “filter-na-filter” ili ekstrapolira glagol *trebati* (u primeru 8a), ili teška srca normira lične oblike (8b i 8c).

(8a) (I ja bih trebao da dođem. →) † ~~ja bi trebalo da dođem.~~ ✓ Trebalo bi i ja da dođem. ili ✓Trebalo bi da dođem i ja.

(8b) (Mi nismo trebali da dođemo, ali ipak smo došli. →) ~~Mi nije trebalo da dođemo, ali smo ipak došli.~~ ✓ Mi nismo trebali da dođemo, ali ipak smo došli.

(8c) (Tu su svi oni koji su trebali da dođu. →) ~~Tu su svi oni koji je trebalo da dođu.~~ ✓Tu su svi oni

koji su trebali da dođu.

Klajn o primerima (8b) i (8c) zaključuje:

“Prinučeni smo, dakle (nasuprot starijim normativnim gramatikama koje ovakve slučajeve uglavnom nisu ni imale u vidu), da dopustimo i lične oblike glagola trebati u slučajevima kada je ovaj u prošlo m vremenu ili kondicionalu i kada mu subjekat prethodi (gde se pod subjektom podrazumeva i relativna zamenica). Pri tom moramo imati na umu da je ovo izuzetak od opšteg pravila i da ćemo mu pribegavati samo kada nema nikakve mogućnosti da se upotrebi bezlična konstrukcija.” (149)

Ovo praktično znači da se nedostatak kongruencije toleriše u prezentu, pa ostaje ispravka *Potvrdili su svi oni koji trebaju da dođu/doći.* → *Potvrdili su svi oni koji treba da dođu*, ali ne u složenim oblicima. Ovo takođe znači da će ekstrapoliranog *trebati* u standardnom jeziku biti manje tamo gde se koristi prezent jer to ne vodi oblicima koji se računaju kao problematični (tako Klajn u nastavku ispravlja hrvatski primer *Novinari trebaju brže reagirati na ove pojave* → ✓*Novinari treba brže da reagiraju na ove pojave.*)

3.3. Nekongruencija van trebati

Poslednja verzija normativnih instrukcija u suštini pravi fundamentalnu razliku između oblika prezenta, gde samo jedan oblik odstupa od kongruencije (*ti treba da ideš*) i složenih oblika (*?ja je trebalo da idem*), gde su odškrinuta vrata za upotrebu ličnih oblika. Ovo *tolerisanje nekongruencije jedne reči*, kako ćemo videti, ima brojne presedane kod ostalih glagola.

Klikovac (2012) je poslednji u nizu priloga koji predlažu reviziju norme, diskutuje održivost nekongruentnih oblika, tražeći slične primere drugde u jeziku i nalazi upečatljivi primer u konstrukcijama sa prezentom glagola *morati* (npr. *vi mora da ste ludi*). Klikovac takođe uočava da se može javiti nekongruentni oblik glagola izgledati (*on izgleda da te voli, a i ti njega*), dok se glagol *činiti se* može javiti (*Naredni odlomak čini se da počinje jednom samostalnom rečenicom.*) ali nikada sa enklitikom u poziciji uz subjekat (usp. **Naredni odlomak čini se da počinje jednom samostalnom rečenicom* i *Naredni odlomak mora da počinje jednom samostalnom rečenicom*).

Primera nekongruentnih glagola ima mnogo više, opet uz generalizaciju da oblici sa klitikom blokiraju derivaciju. Tako u Korpusu savremenog srpskog jezika, koji je koristila Klikovac, nalazimo:

(9)

Delovali smo dosta svežije od protivnika koji mislim da je malo prepotentno ušao u meč i to mu se osvetilo.

a u širem korpusu i:

(10)

Bob Sapp je uspeo da sebe pretvori od jednog solidnog borca koji stoji da nikada nije bio sam vrh, ali je bio za poštovanje

I ovde se naši konsultanti slažu da bi verzije ovih rečenica sa enlitikom uz glagol bile negramatične:

(11)

*Delovali smo dosta svežije od protivnika koji se slažem da je malo prepotentno ušao u meč i to mu se osvetilo.

(12)

*Bob Sapp je uspeo da sebe pretvori od jednog solidnog borca koji je važio da nikada nije bio sam vrh, ali je bio za poštovanje

Konačno, jedna od odlika poslednjeg filtera koji je predložen jeste ekstrapolacija glagola *trebati*. Bitno je uočiti da ni ova transformacija nije odlika svih modalnih glagola. (On bi se morao pokajati se ne može pretvoriti u *Moralo bi sa se on pokaje.)

Iz ove diskusije proizilaze pitanja o prirodi glagola *trebati* na koja ćemo odgovoriti u sledećoj sekciji. Ovde navodimo dva najbitnija:

1) Šta je to u prirodi glagola *trebati* što je omogućilo inicijalno postojanje velikog broja dubleta, koji su izazvali pažnju preskriptivnih lingvista uz večito pitanje “Koje od ovoga dvoga je pravilno”?

2) Kakva je priroda ograničenja koje čini da prost oblik glagola *trebati* može neproblematično biti nekongruentni predikat, dok složeni oblik to ne može?

4. Sintaksičke i semantičke karakteristike glagola *trebati*

U ovoj sekciji bavimo se specifičnostima glagola *trebati* na planu sintakse i semantike. Cilj nam je da prepoznamo kojoj grupi srpskih modala je ovaj glagol najbliži (čistim modalima poput morati i trebati, ličnim deontičkim glagolima poput *želeti*, *voleti*, *smeti*, ili bezličnom *valjati*), kao i koje ga to konkretne semantičke i sintaksičke osobine čine bliskim svakom od ovih tipova. Nekoliko važnih semantičkih i sintaksičkih činilaca se udružuje u određivanju specifične prirode glagola *trebati*. Među semantičkim se izdvajaju:

- snaga modalnosti (neophodnost, mogućnost ili neki stepen na skali),
- tip modalnosti izražen u iskazu (deontička, teleološka ili epistemička),
- izvor modalnosti (subjekat, neki drugi argument ili čitava situacija).

Od sintaksičkih činilaca, važni su:

- (ne)mogućnost upotrebe sa različitim subjektima modalnog i dopunskog glagola (osim kada je modalni ekspletivan),

- mogućnost generičke upotrebe uz infinitiv, bez povratne zamenice,
- mogućnost upotrebe uz dativ.

4.1 Snaga modalnosti

Semantička tradicija prepoznaje dva osnovna tipa modalnosti: neophodnost i mogućnost. U teoriji mogućih svetova, neophodnost se izjednačava sa univerzalnom, a mogućnost sa egzistencijalnom kvantifikacijom nad svetovima (Lewis 1973). Poslednje decenije donele su alternativni pristup, prema kome modalnost određuje skalarni domen, i gde osim dve pomenute snage postoje i druge (Kratzer 2012). Jedan od osnovnih argumenata ovakvog pristupa jeste mogućnost poređenja modalnih snaga, kao u primeru (13).

(13) Balon pre može da pukne, nego što će se naduti do predviđenog obima.

Naše je mišljenje da glagol *trebati* upravo potvrđuje gradualnu prirodu domena snage modalnosti, odnosno da je njegovo značenje najbolje opisati kao kvantifikaciju nad svetovima sa snagom „(značajna) većina“. Primer (14a) tako možemo parafrazirati kao u (14b)

(14) a. Struja treba da dođe sutra.

b. $\forall w \in D. \exists W.[\text{dođe}(\text{struja}, \text{sutra}, w) \Leftrightarrow w \in W] \wedge [|W| > |D/W|]$

Broj svetova u kojima sagovornik sutra dolazi je značajno veći od broja svetova u kojima to nije slučaj.

Ovo glagol *trebati* čini sličnijim glagolima *moći* i *morati* nego čisto deontičkim izrazima tipa *želeti*, *valjati*, *pravedno je*, *ispravno je*, koji svi neophodno uključuju i neki vrednosni predikat (govori o poželjnim, dobrim, pravednim, ispravnim svetovima), a što nas dovodi do teme naredne sekcije.

4.2 Tip modalnosti

Teorija modalnih značenja uvela je veliki broj različitih podela modalnosti prema tipu. U našem radu, vezujemo se za jednostavnu podelu na deontičku, teleološku (koje zajedno čine korenske modalnosti) i epistemičku modalnost (koja se još naziva i visokom modalnošću).

Deontička modalnost je ona koja kao parametar ima neki vrednosni domen, poput pravednosti, zakonitosti, dobrote. Tipično deontičko značenje imaju glagoli *smeti* ili *želeti*, ali i tipično epistemički upotrebljeni glagoli *moći* i *morati* mogu imati deontičku upotrebu, kao u (15), koji ne znači da u svim mogućim svetovima pacijenti imaju overene knjižice, već samo da u svim svetovima u skladu sa nekom regulativom ovaj uslov jeste zadovoljen.

(15) Pacijenti moraju imati overene knjižice.

Teleološka modalnost se odnosi na osobine svetova koji su kompatibilni sa nekim kontekstualno uvedenim uslovom, obično prema epistemičkoj uslovljenosti. Takav je slučaj u primeru (15), koji se može parafrazirati da u svim svetovima u kojima Bekrić učestvuje na EP, on i trenira i po deset sati dnevno (gde je veza između učešća i treniranja zasnovana na onome što znamo o sportu).

(15) Za učešće na Evropskom prvenstvu, Bekrić mora da trenira i po deset sati dnevno.

Najzad, epistemička modalnost modalno kvantifikuje nad istinitošću iskaza u kontekstu nekog znanja. U primeru (16) možemo reći da je u svim svetovima kompatibilnim sa nekim relevantnim informacijama kojima raspolažemo istinit iskaz da je Drale zakasnio na autobus.

(16) Mora da se Drale dosad vratio sa treninga.

Glagol *trebati* može biti upotrebljen u sva tri navedena značenja, što potvrđuje mogućnost zamene glagola *morati* glagolom *trebati* u primerima (14-16).

I u ovoj osobini, glagol *trebati* je sličniji čistim modalima *morati* i *moći*, kao u (17), nego onima

leksički obogaćenima poput *valjati*, *smeti* ili *želeti*, koji uglavnom mogu imati samo deontičku upotrebu.

- (17) a. Dever može biti i brat od strica ili tetke, ukoliko mladoženja nema rođenog brata.
b. Mrav može da podigne teret više desetina puta veći od njegove telesne težine.
c. Može biti da je novčić zapao iza ograde.

Ipak, korpus otkriva da se glagol *trebati* daleko češće upotrebljava u deontičkom značenju nego glagoli *morati* i *moći*. Ovo bi moglo biti uticaj starijeg stanja, ali i posledica nešto specifičnije i kompleksnije kvantifikacije u osnovi značenja ovog glagola.

4.3 Izvor modalnosti

Svaki modalni iskaz vezuje se za nekog referenta, odnosno za skup njegovih specifičnih osobina, od kojih potiče sam modalni odnos. U primeru (18a), upravo priroda bicikla, to što je nešto bicikl, osnov je za određivanje tipe modalnosti, odnosno statusa svetova u odnosu na iskaz. U značajnoj većini poželjnih svetova, bicikl, zbog njegove prirode (možda opasnosti da će se inače pokvariti), biva redovno vožen. U primeru (18b), čitava situacija je osnov modalnosti: ukupna situacija je takva da treba voziti bicikl (da bi se uštedelo gorivo, sačuvala priroda, unapredilo zdravlje). Ili terminima teorije mogućih svetova: u značajnoj većini poželjnih svetova u kojima važi relevantna situacija (šta god bilo kontekst ove rečenice), važi da se voze bicikli.

- (18) a. Bicikl treba redovno da se vozi.
b. Treba da se redovno vozi bicikl.

Ovi primeri ilustruju pojavu da kada je neki od argumenata dopunskog glagola osnov modalnosti, taj argument teži da 'se popne' i bude izražen kao subjekat modalnog glagola. I po ovoj osobini, glagol *trebati* sličan je glagolima *moći* i *morati*. Osim toga, ova osobina objašnjava težnju govornika da u izvesnim kontekstima glagol *trebati* upotrebe u ličnom glagolskom obliku.

4.4 Vezanost subjekata modala i dopune

Lično upotrebljeni čisti modali *moći* i *morati* karakteristični su po tome da spadaju u takozvane glagole kontrole, odnosno da je kod njih, kada su lično upotrebljeni, neophodno da subjekat modala bude i subjekat njegove dopune. Leksički obogaćeni modali variraju po ovom parametru, pa se *smeti* ponaša kao čisti modali, a *želeti* nema ograničenja ove vrste. Glagol *trebati* se ponaša po obrascu čistih modala.

- (19) a. Janko može da (*Petar) ostane kod kuće.
b. Janko sme da (*Petar) ostane kod kuće.
c. Janko treba da (*Petar) ostane kod kuće.
d. Janko želi da (Petar) ostane kod kuće.
e. Janko valja da ^(*)(*Petar) ostane kod kuće.

Dok standard blagonaklono gleda samo na ličnu upotrebu glagola *trebati* u trećem licu, i to uz dopunu sa *da*, a ostale upotrebe tek nevoljno prihvata, u kolokvijalnoj upotrebi sva lica, u oba broja, mogu imati ovaj tip upotrebe, pod istim ograničenjem: subjekat modala je i subjekat dopunskog glagola. Prihvatanje lične upotrebe, makar i samo u trećem licu (gde nije u koliziji sa Filterom), dovoljno je da ukaže na bliskost glagola *trebati* glagolima *moći*, *morati*, *smeti*, i na njegovu udaljenost od glagola *valjati*, koji ni u trećem licu nije u potpunosti prihvatljiv u ličnoj upotrebi.

Preformulisanje primera iz (19) prebacivanjem modala u perfekat dovodi nas do jednog važnog zapažanja.

- (20) a. Janko je mogao da (*Petar) ostane kod kuće.
 b. Janko je smeo da (*Petar) ostane kod kuće.
 c. Janko je trebao da (*Petar) ostane kod kuće.
 d. Janko je želeo da (Petar) ostane kod kuće.
 e. *Janko je valjao da (Petar) ostane kod kuće.

Dok ličnu upotrebu glagola *valjati* u trećem licu prezenta u pojedinim kontekstima možemo smatrati prihvatljivom, u perfektu to više nije moguće. Razlog je u tome što particip pokazuje slaganje u rodu, koje zajedno sa pomeranjem klitike ispred modala definitivno razdvaja ličnu upotrebu od bezlične upotrebe sa pomeranjem subjekta dopune ispred modala.

Ovo ukazuje da je bezlična upotreba uz pomeranje subjekta dopune ispred modala, najpre u izrazima koji ne uključuju klitike, moglo biti obrazac koji je reanalizom kod izvesnog broja govornika u ličnu upotrebu (pomereni subjekat se analizira kao subjekat modala) otvorio put za ličnu upotrebu glagola *trebati*.

Razlog što se ovo nije dogodilo sa glagolom *valjati* je verovatno u njegovoj jako niskoj frekvenciji, koja je daleko ispod praga frekvencije neophodne za iniciranje jezičke promene. Njegova niska frekvencija ujedno je učinila da glagol *trebati* ostane usamljen u svojoj klasi, što je učinilo da ga gramatika pripoji jednoj od brojnijih klasa.

4.5 Generička upotreba uz infinitiv

Glagoli *morati* i *moći* karakteristični su po tome da u bezličnoj teleološkoj upotrebi zahtevaju rečcu *se*, koja obezličavanjem omogućuje realizaciju modalnog glagola bez subjekta. Slični su im u tome i glagoli *smeti* i *želeći*. Glagol *trebati* se ponaša drugačije – njemu rečca *se* nije potrebna, baš kao ni modalu *valjati*.

- (21) a. Može/mora *(se) sačekati napolju.
 b. Sme *(se) sačekati napolju.
 c. Često *(se) želi učiniti upravo ono što je nemoguće.
 d. Treba (?se) sačekati napolju.
 e. Valja (?se) sačekati napolju.

Razlog ovakvom ponašanju identifikujemo u narednoj sekciji.

4.6 Dativ uz bezličnu upotrebu

Još jedna sličnost među glagolima *valjati* i *trebati* je u tome da oba u bezličnoj upotrebi sa infinitivnom dopunom dozvoljavaju dativni argument čija je interpretacija bliska interpretaciji subjekta modalnosti u ličnim konstrukcijama (opisana kod Stevanovića 1979:603). Takva je upotreba negramatična ne samo za čiste modale, već i za sve druge koji se mogu upotrebiti lično.

- (22) a. Valja nam krenuti.
 b. Treba vam se pričuvati od promaje.
 c. *Nama se može/mora/sme/želi doći kad hoćemo.
 (osim irelevantnog značenja da neko nama dođe)

Nameće se hipoteza da glagoli *valjati* i *trebati* imaju dativne subjekte, koji su obično neiskazani – ali se mogu eksplicirati. Prisustvo ovih dativnih subjekata, implicitnih ili eksplicitnih, omogućava glagolima *valjati* i *trebati* da se bezlično upotrebljavaju bez rečce *se*. Što je još važnije, njihova specifikovanost za dativne subjekte čini ih u osnovi bezličnim. Glagol *valjati* se dosledno drži ove bezličnosti, ali glagol *trebati* se u nekim domenima ponaša liberalnije. Upravo je to ponašanje

izvor problema normativne gramatike, ali i živoga jezika, sa upotrebom glagola *trebati*. Dok niko neće lično upotrebiti glagol *valjati*, čak ni da bi time zadovoljio odgovarajuće zahteve sintakse, mnogi će glagol *trebati* upotrebiti lično i tamo gde je bezlična upotreba jednako sintaksički prihvatljiva.

- (23) a. ??Agini glasnici je valjalo da odmah krenu...
b. *Agini glasnici su valjali da odmah krenu...
c. ?Agini glasnici je trebalo da odmah krenu...
d. Agini glasnici su trebali da odmah krenu...
e. ?marinci koji je valjalo da ostanu u bazi
b. *marinci koji su valjali da ostanu u bazi
c. ?marinci koji je trebalo da ostanu u bazi
d. marinci koji su trebali da ostanu u bazi

Ključni kontrast je ovde između primera (22b) i (23d). U prvom se *trebati* ponaša identično glagolu *valjati*, ali je ova upotreba markirana kao arhaična, i gotovo je sigurno da se u današnjem živom srpskom jeziku neće javiti u upotrebi. U drugom se glagol *trebati* ponaša kao glagoli *morati*, *moći*, *smeti*, i to je upotreba koja je opšteprihvaćena u govornom jeziku, a lagano biva priznata i kao normativno prihvatljiva. Ovo nas upućuje na pretpostavku da je glagol *trebati* u procesu promene, prelaska iz jedne klase u drugu, i da stoga pokazuje ambivalentno gramatičko ponašanje, koje je obično mesto gde se javlja velik broj dubleta, pa se preskriptivni gramatičari počinju pitati koja je od opcija "pogrešna".

Ovde dolazimo do još jednog uvida u mehanizam promene glagola *trebati*, koja se ogleda u njegovom prelasku iz klase koju je činio sa glagolom *valjati* u klasu sa glagolima *moći* i *morati*. Glagol *trebati* je izgubio svoju upotrebu sa dativom, i dobio upotrebu sa nominativnim subjektom. Ova dva argumenta ne mogu da koegzistiraju stoga što ih selektuju različiti tipovi modalnosti. Modalnost koja uključuje dativni subjekat je evaluativna modalnost, modalnost zasnovana na evaluativnom subjektu koji ocenjuje valjanost, pravednost, ispravnost skupa svetova. Modalnost koja uključuje nominativni subjekat je modalnost koja nije evaluativno uslovljena, već koja se vezuje za osobine situacije ili nekog učesnika u situaciji koji su osnov za uspostavljanje modalnosti. Obe su modalnosti suštinski ekspletivne, i oba tipa subjekta su promovisani subjekti, subjekti koji u situaciji imaju nesubjekatske uloge. Dok je dativ inače upotrebljavan za markiranje subjekta evaluacije (cf. etički dativ, dativ zainteresovanog govornika ili sagovornika, te primere poput *Meni je ova šolja zelena.*), nominativ je nulti padež, koji se kod inače ekspletivnih modalnih glagola zgodno našao na raspolaganju za izražavanje najbližeg argumenta modalnosti.

4.7 Složeni oblici modalnih drugih propozicionih glagola

Svi modalni glagoli pokazuju sklonost bezličnoj deontičkoj i epistemičkoj upotrebi (osim što izraz *možda* generalno blokira epistemičko *moći*). I kod svih njih nastaje problem kada se ujedno u bezličnoj upotrebi nađe složeni glagolski oblik, i subjekat dopune se pomeri na početak glavne rečenice. Ipak, kao što primeri pod (24) pokazuju, glagoli *valjati* i *trebati* pokazuju nešto manji stepen degradacije u ovoj konstrukciji kada je teleološka upotreba u pitanju.

- (24) a. *Doktor je moralo da je već stigao / da uskoro stigne.
b. Doktor je valjalo *da je već stigao / ?da uskoro stigne.

b. Doktor je trebalo *da je već stigao / ^{?(?)}da uskoro stigne.

Kod glagola *morati*, kod teleološke upotrebe ovu strukturu blokira njegova mogućnost lične upotrebe, a kod epistemičke ugrožavanje ekspletivne prirode predikata glavne rečenice pomeranjem subjekta dopune. Za glagol *valjati*, objašnjenje može biti upravo u njegovoj nemogućnosti da bude upotrebljen bilo lično, bilo epistemički, te u njegovom potencijalnom dativnom subjektu o kome smo već govorili, a koji ovde ne ulazi u sukob sa nominativnim promovisanim izrazom. U ovom pogledu, glagol *trebati* se ponaša sličnije glagolu *valjati*, ali i ovde primećujemo da je promena uzela maha, i da se u živom govoru on ipak radije upotrebljava lično, kako bi se izbegla svaka degradacija. Degradacija koja se može izbeći se oseća kao jača degradacija.

4.8 Da rezimiramo

Glagol *trebati* na planu semantike pokazuje dosledno pripadanje klasi čistih modalnih glagola, odnosno ponaša se kao glagoli *moći* i *morati*: ima snagu modalnosti koja se može izraziti putem kvantifikacije, može da izrazi sva tri tipa modalnosti, i vezuje se za izvor modalnosti koji se može naći na mestu subjekta. Sintaksički, on pokazuje ambivalentno ponašanje. Sa jedne strane, može imati ličnu upotrebu, i podleže ograničenju da njegov subjekat mora biti i subjekat dopunskog glagola – poput glagola *moći* i *morati*, ali i *smeti*, *umeti*... Sa druge, pokazuje upotrebu sa dativnim subjektom, i ne zahteva se u bezličnoj upotrebi sa infinitivom.

Kako je upotreba glagola *trebati* sa dativom gotovo iščezla, jedini ostatak njegove bezlične sintakse je izostanak se u bezličnoj upotrebi sa infinitivom. Uvid u korpus pokazuje da je i ova osobina postala nestabilna (svi primeri u (25) su iz pretrage na Guglu, iz različitih registara, uključujući žurnalistički, književni i naučni).

(25) a. Treba se sedeti na dvijema kostima koje su predviđene za to.

b. Treba se govoriti o svesti.

c. Pored mrtvih tela ne treba se umreti.

d. Treba se pretpostaviti da je uzrok problema glaukom...

U odgovor na dva pitanja formulisana na kraju sekcije 3, možemo reći:

1. da je u pitanju proces slabljenja leksičkog semantičkog sadržaja, odnosno gramatikalizacije, kao opšti pratilac izraza visoke frekvencije; evaluativna komponenta glagola *trebati* je slabila u korist komponente modalne snage, i dovela ga dovoljno blizu glagola čiste modalne snage *morati* i *moći* da bi preuzeo i njihovo sintaksičko ponašanje.

2. glavnu razliku između prostih i složenih oblika glagola *trebati* čini pomeranje klitičkog pomoćnog glagola kod složenog oblika, čije pozicioniranje ispred modala, a iza subjekta glavne rečenice, iziskuje i uspostavljanje slaganja sa potonjim.

5. Zaključak

Kao što smo pokazali u prethodnoj sekciji, glagol *trebati* je u živom, kolokvijalnom jeziku samo na korak od potpunog pridruženja klasi čistih modalnih glagola. Semantički, ovo pridruženje je završeno. Sintaksički, u toku je uklanjanje poslednjeg traga čisto bezličnog ponašanja.

Kako je eksplicitna norma po prirodi konzervativna, i potrebno joj je vreme da prepozna i inkorporira promenu koja se dogodila, ona je u principu rascepljena između starog i novog stanja. Ovde se tome rascepu pridružila i okolnost da se evaluacija ova dva stanja vrši

prejednostavnom analizom koja prepoznaje samo lične i bezlične oblike (te zabranjuje ove prve). Preskriptivni gramatičari se, dakle, osim što svoj jezički osećaj grade u velikoj meri na starom uzusu, zabeleženom pre svega u književnosti, vode i visoko shematizovanim preskriptivim pravilom o bezličnosti glagola *trebati*. Oni su, dakle, s jedne strane izloženi jezičkom materijalu koji uz dve različite gramatike, jednu u kojoj *trebati* čini klasu sa glagolom *valjati* i drugu u kojoj je član klase sa glagolima *moći* i *morati*, nosi i različita međustanja u procesu ove promene, a s druge strane barataju jasnim, ali teško sprovodivim formalnim ograničenjem. Nije stoga neobično da se suočeni sa ovakvim zbunjujućim uvidom, normativisti razilaze u ponuđenim rešenjima. Specifičnost ovog konkretnog slučaja normiranja jeste u činjenici da je norma (naročito ona internalizovana) poprimila formu ekstragramatičkog mehanizma, Bezličnog filtera, nastalog u interakciji eksplicitne norme i njene implementacije u govornoj zajednici (internalizovane norme). Ovaj filter je uspostavljen izvan gramatičkog sistema govornika i operiše na strukturama koje gramatika generiše pre nego što ove bivaju eksternalizovane. U odeljku 3. smo pokazali kako primena ovog filtera dovodi do pojava specifičnih za glagol *trebati* (kao što su hibridne forme), kao i da je ovaj filter za mnoge savremene govornike neodvojivi deo njihove govorne kompetencije. Stoga je bitno napomenuti da diskurs lingvista koji pozivaju na uvođenje nove norme ne uzima u obzir konceptualnu razliku koju smo pokušali uspostaviti u ovom radu: razliku između *eksplicitne norme* i *internalizovane norme*. Naime, govornici koji misle da je “ti trebaš da dođeš” “pogrešno” i “nepravilno” ne baziraju to svoje uverenje na poverenju u odluke preskriptivnih lingvista (pre svega zato što velika većina govornika ne zna za lingviste koji bi služili kao direktan izvor jezičke norme (Simonović & Vrgović 2007)). Modelovanje aktuelne upotrebe, ali i moguće dinamike glagola *trebati* stoga zahteva pristup koji uzima u obzir kako formalno lingvističke tako i normativne i metalingvističke aspekte. Naša je nada da smo ovim prilogom odškrinuli vrata takvom pristupu.

Barić, Eugenija; Lončarić, Mijo; Zečević, Vesna; Malić, Dragica; Pavešić, Slavko; Peti, Mirko; Znika, Marija. 1997. Hrvatska gramatika. Zagreb: Školska knjiga

Dražić, Jasmina, Jelena Ajdžanović. 2010.. Upotreba infinitiva u novinskom tekstu (paralela srpski i hrvatski). U: Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen. Grammatik. (ur. Branko Tošović). 301–311.

Đukanović, Vlado. 1994. Glagoli *trebati* i *valjati* i njihova infinitivno/prezentska dopuna. u: Naučni sastanak slavista u Vukove dane. Beograd, knj. 22/2, 119-126.

Elektronski korpus savremenog srpskog jezika. <http://www.korpus.matf.bg.ac.yu/korpus/>

Klajn, Ivan. 2004. O sklopu rečenice [u knjizi] P. Ivić, I. Klajn, M. Pešikan, B. Brborić, Srpski jezički priručnik, Beograd: Beogradska knjiga, str. 139–164.

Klikovac, Duška. 2011. Još jednom o glagolu *trebati*: teorija, upotreba i norma. U: Naš jezik, XLII: 3/4

(2011), str. 3-23.

Kordić, Snježana. 2002. Riječi na granici punoznačnosti, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Kratzer, Angelika. 2012. Modals and Conditionals. Oxford University Press, Oxford.

Lewis, David K. 1973 Counterfactuals. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1973.

Simonović, Marko & Milana Vrgović. 2007. Svest govorne zajednice o standardnojezičkoj normi: primer srpskog u Srbiji U: Pecikoza, Vladimir (ur.) Antropologija: zbornik radova Odeljenja društvenih nauka Istraživačke stanice Petnica, 212-221.

Stevanović, Mihajlo. 1979. Savremeni srpskohrvatski jezik 2. Sintaksa. Beograd: Naučna knjiga.

Stevanović, Mihailo. 1986. Savremeni srpskohrvatski jezik I. Uvod, Fonetika, Morfologija. Naučna knjiga. Beograd.

Tanasić, Sreto. 1995–1996. O upotrebi glagola trebati, Naš jezik, XXX: 1–5, str. 44–52.

Zaključak br. 12. Odbor za standardizaciju srpskog jezika. Komisija za odnose s javnošću i r(j)ešavanje neodložnih pitanja. Beograd.